

ELS NOMS DELS PASSOS A LA SERRA DE TRAMUNTANA

Miquel Salamanca Salamanca

XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Santa Maria del Camí, 2008

Un pas, segons l'enciclopèdia de la llengua catalana, és un lloc o indret per on cal passar o per on hom pot passar. Per tant, la definició implica sempre un trànsit entre dues zones però en sentit obligat, ja que també queda clar que es passa per on hom pot i no per on hom vol.

Els passos sempre serveixen per comunicar dos llocs però no sempre implica un trànsit còmode i lliure, sinó que sovint es passa per un indret que és de trànsit obligat ja que la resta d'indrets del voltant són inaccessibles o de trànsit impossible. Si, a més a més, acotam l'àmbit a les zones de muntanya, ens trobam amb llocs habitualment escarpats i per on normalment el trànsit ja és complicat en si mateix. Aquest originari sentit de comunicació s'ha vist modificat amb el temps. L'aparició de nous usos a les muntanyes ha permès que els passos ja no impliquin simplement un trànsit, sinó que actualment també impliquen una clara connotació d'oci en el mateix moment del trànsit.

Una primera anàlisi ens demostra que la forma més habitual d'anomenar un pas és fer servir el genèric *pas* acompanyat d'un determinant que sol fer referència a:

- 1- Un altre nom de lloc ja sigui una possessió, una explotació agrícola, un llogaret, o un nucli de població major (*Pas de ses Cases, Pas de na Boscana, Pas de Can Coves*).
- 2- Un nom de persona (*Pas de Na Maria*).
- 3- Una característica geomorfològica o geològica (*Pas de sa Fesa*).
- 4- Un fitònim (*Pas de Sa Mata*) o a una característica del pas en sí (*Pas Gran, Es Passets*).
- 5- Altres curiositats, ja siguin històriques (*Pas des moros*), zoònims (*pas de Sa Rata*) o de determinades activitats (*Pas des fil*).

El topònim pot referir-se a l'indret on es troba situat, a l'indret a on volem anar, o bé al voltant del qual es troba situat.

La Serra de Tramuntana, a Mallorca, igual que la resta de zones de les Illes Balears, s'ha vist sotmesa a tota una sèrie de canvis socioeconòmics durant el segle passat i que encara són ben vius avui en dia. De la mateixa manera que la resta del territori, els usos

tradicionals com ara l'agricultura, la ramaderia i la pesca han deixat pas a un nou tipus d'activitats que d'alguna manera conviuen amb les tradicionals, a determinades zones, i, a d'altres, són ja clarament majoritàries, desplaçant-ne les primitives. Aquest nou aplec d'usos, no sempre compatibles entre si, ha permès la introducció d'activitats de lleure als espais naturals. D'aquesta manera, les muntanyes de la Tramuntana mallorquina han evolucionat cap a un ús eminentment terciari. De l'agricultura al turisme, de les activitats primàries als usos recreatius. Han passat de ser llocs allunyats i on els recursos per subsistir eren més aviat escassos, amb un ambient agrícola-ramader marcat per la pedra seca i els grans espais elevats, a ser llocs paisatgísticament atractius per al desenvolupament d'activitats de lleure o esportives com ara l'excursionisme o l'escalada.

El terreny de joc d'aquestes noves activitats són precisament les muntanyes. Les muntanyes per elles mateixes, com a objectiu. Activitat que sovint implica passar obligatòriament per un indret, és a dir, fer un pas. De fet, com veurem, de vegades l'objectiu mateix de la sortida és fer el pas en si.

Per tant, acompanyant aquest canvi en els usos, els passos han sofert també una evolució, i han passat de ser llocs utilitzats exclusivament per comunicar dos llocs, a ser llocs on s'hi va a posta per gaudir d'una activitat lúdico-esportiva.

La primitiva funció dels passos és comunicar dos indrets a través d'un camí el més curt o fàcil possible. Així, trobam passos a les vies que comuniquen dues poblacions o als llocs habitats amb explotacions agrícoles. Per exemple, sortir d'un lloc com Sa Calobra, abans de la construcció de la moderna i transitada carretera, era una tasca més aviat molesta i que requeria una important activitat física. *El Pas des Ruc, el Pas des Marge, el Pas d'en Termes o el Pas de s'Estaca* són alguns dels nombrosos passos que permetien la sortida d'aquest lloc esquerp i aïllat. Una de les vies que permetien comunicar Sa Calobra amb el sector de Bini Gran es feia a través d'un pas força exposat amb un topònim interessant: el *Pas de s'Al-lot Mort*. Sembla ser que un jove, fill d'alguna de les finques de pel redol, va partir a visitar uns familiars a través d'aquest pas. Amb l'afany de caçar una cabra, es va estimbar per un dels penya-segats del voltant. Aquest fet luctuós no tan sols dóna nom al pas sinó que també el trobam al torrent que circula al seu costat: el Torrent de s'Al-lot Mort. En aquests casos la toponímia sol ser genuïna i en ús. A banda dels passos ja esmentats que són utilitzats per comunicar poblacions remotes, en trobam a altres indrets. És el cas, per exemple, del *Pas den Colom* a la Marina de Valldemossa.

Activitats que esdevenen fixadores de noms en trobam de tota casta. Destaquen aquelles basades en els recursos naturals de la Serra. Nevaters, roters, carboners, calciners, caçadors i llenyataires han donat nom a una important quantitat de passos. Entre ells destaquen els noms d'una multitud de personatges que en bona lògica degueren ser els primers en arriscar-se a passar; en altres casos, els que adaptaven el camí per permetre el pas o bé els que transitaven per allà de manera habitual. El *Pas d'en Bartomeu*, prop de Ses Figueroles, permet l'accés a una sèrie de marges i fins i tot a una casa de neu; el *Pas d'en Barona* permet pujar pels costers de la vall de Sóller en direcció a Deià o el *Pas d'en Miquel*, retocat amb barrobins, facilita l'accés dels carros dels carboners des del Pla des Pouet al Camí de s'Arxiduc, a Valldemossa.

Als llocs on els alzinars possibiliten la presència d'explotacions carboneres, els passos comunicaven amb la possessió o amb algun indret habitat. És especialment notable

la quantitat de passos d'aquest tipus a la Mola de Planícia i a la Fita del Ram. *El pas des Cotxo* és testimoni de la circulació de carros (anomenats cotxes en aquella època) carregats de carbó pels alzinars de la serra, les quals sovint eren maniobres certament temeràries i arriscades.

L'explotació de l'alzinar no és l'única tasca forestal present a la Serra de Tramuntana. El càrritx, tot i que amb menor mesura, també ha estat objecte d'explotació. L'escarpada vessant nord de la carena que uneix Sa Galera amb el Puig Caragoler és plena a vessar de passos de tota casta i finalitat. D'entre tots, cal esmentar el *Pas de Can Fussimany*, que duu el nom de la possessió dins de la qual s'ubica. Sembla ser que per aquest pas es davallaven redolant els feixos de càrritx des de la muntanya.

El contraban, avui en dia desaparegut de la nostra geografia, també ha estat el responsable de la fixació de nombrosa toponímia, especialment aquella que fa referència als passos. Una activitat que obligava al trànsit per llocs aïllats, allunyats de possibles topades amb el cos de carabiners i que, a més a més d'estar d'amagat, tingués un accés el més directe i ràpid possible. Les rutes del contraban a la Serra de Tramuntana implicaven habitualment el remuntar torrents, transitar per penyassegats o grimpar entre roques, sempre per paratges de molt difícil trànsit. La toponímia ens atraca directament aquesta activitat en el *Pas dels Contrabandistes*, prop del Torrent de Pareis, o ens recorda alguna de les circumstàncies que l'envoltaven, com n'és el cas del *Pas d'en Bisquerra* (en Tomeu Bisquerra era un pastoret que va conduir una teringa de contrabandistes a través d'una esclatxa per evitar el control de la Guàrdia Civil que els esperava en allò que havia de ser la seva primera ruta). Alguns d'aquests passos arribaven a ser tan freqüentats que fins i tot s'habilitaven per facilitar-ne el trànsit. Aquest darrer extrem fins i tot apareix fixat a la toponímia, com és el cas del *Pas de s'Argamassa*, per on fa uns anys hi existien una sèrie de graons artificials fets amb argamassa que permetien assegurar el pas en un lloc amb una notable exposició.

Fins i tot una activitat com ara vigilar la costa té la seva presència dins dels noms dels passos. L'accés a les torres de defensa també requerien sovint passar per llocs dificultosos, ja que la talaia de vigilància sol estar situada a llocs elevats i ben defensats. Per altra banda, la possibilitat d'accedir o sortir de la torre de manera apresurada també possibilita l'existència de dreceres. Així, el *Pas de sa Torre*, a la Torre de Lluc permetia accedir a l'esmentada Torre fora del camí empedrat habitual.

L'accés a colònies de coloms als torrents de la Serra i la caça amb llaç mitjançant l'enrocament de cabres posava a prova la tenacitat, i sovint també el vertígen, dels caçadors.

El mateix *Pas dels Caçadors* al Torrent des Gorg Blau testimonia que fins i tot a llocs tan hinòspits com el seu tram més engorjat i escabrós, conegut com Sa Fosca, els nostres avantpassats ja havien deixat empremta. I una cosa similar passa amb els pescadors. Evidentment en aquests casos, els passos solen ser a vorera mar. Un exemple clarificador és el propi *Pas des Pescadors*.

No es poden deixar de banda els nombrosos casos de topònims referits de manera directa o indirecta a les activitats agrícoles o senzillament relacionades amb el dia a dia de les feines del camp a la Serra. Per exemple, es va fer passar una biga per a la tafona de la possessió de Planícia per una escarpada canal que des d'aleshores és coneguda com el

Pas de sa Biga. El *Pas des Cossi*, a Son Fortuny o el *Pas des Ruc*, entre d'altres, demostra mitjançant la fixació toponímica que els nostres avantpassats es guanyaven les sopes d'una manera prou diferent a l'actual i en la qual no manquen referències al pastoreig, en aquest cas al reagrupament de la guarda (*Pas de s'Arreplegada*).

Hi ha algunes curiositats en el cas dels zoònims. Són freqüents les referències a animals en la toponímia dels passos, i no tan sols les trobam fent referència als animals domèstics, tret del ja esmentat cas del ruc de Bini Gran, sinó també a animals salvatges (*Pas des Ases*, *Pas des Cabrit*). Destaquen de manera especial el cas del *Pas de s'Aranya* (dos es troben arreu de Tramuntana: un prop del Gorg de s'Olla al Torrent de Pareis, sembla que més genuí, i un altre pel voltants del Barranc de Biniaraix de batiment recent) i el *Pas de Sa Rata* als Puntals de Planícia. I fins i tot trobam dos casos de veus en desús total, com ara el cas del terme "gat" que a Mallorca ha estat substituït per "moix": *El Pas des Gat* (Deià) i el *Pas de Sa Gata* (Andratx).

Els determinants referents a característiques físiques del terreny, els orònims, tot i que no són relativament abundants en els noms de passos, també queden fixats. Les esclatxes (*Pas de s'Esclatxa*), feses (*Pas de sa Fesa*) o fins i tot petits forats (*Pas des Foradí*) poden arribar a ser prou característics com per donar nom a un indret en particular.

Hi ha vegades en què el nom del pas mateix conté informació de com és el pas en qüestió. Si és mal d'anar (*Es Mal Pas*), si és ample o estret (*Pas Gran*, *Es Passets*, *Pas Petit*) o com és físicament (*Pas Vermell*, *Pas Llis*, *Pas de Ses Tres Pedres*).

Els fitònims, molt abundants, fan majoritàriament referència a arbres (*Pas des Garrover*), a plantes (*Pas de s'Aritja*) o als seus fruits (*Pas de s'Arboç*).

L'arribada de les activitats ludicoesportives a les muntanyes de la Serra marca un abans i un després en la toponímia en general i en el noms dels passos en particular. Conviuen a les muntanyes de la Serra topònims genuïns amb una àmplia gama de neotopònims sorgits bàsicament per dos motius:

- 1- El desconeixement de la toponímia genuïna.
- 2- L'accés a passos que no tenien nom o dels quals se n'havia pedut el topònim genuí. En la gran majoria de casos de neotopònims d'aquesta mena, les noves activitats com el barranquisme o l'escalada en són les responsables.

Alguns dels passos més practicats avui dia conserven la toponímia original, sense cap modificació. Passos com el de *Na Sabatera* al Galatzó o el *Des Cossi*, no gaire lluny del primer, són freqüentats pràcticament a diari per excursionistes illencs i no tan illencs, ja que l'afluència de gent a les nostres muntanyes fa estona que depassa fronteres.

En altres casos, l'afluència de caminaires no és tan habitual, però tot i això la toponímia és respectada. En aquest sentit, són prou reconeguts alguns passos "clàssics" dins els recorreguts agoserats arreu de Tramuntana. El seu recorregut aeri fa que hi circulin tan sols els més experimentats. El *Pas des Recó*, des de Deià permet arribar a la zona del Teix per una timba espectacular. El *Pas del Diable*, deixa l'excursionista al repeu somital del Puig Tomir després de transitar per una canal certament atrevida. El *Pas d'en Topa*, equipat actualment amb un passamà d'acer, és l'única manera possible de transitar pels vertiginosos costers del vessant nord-oest de la Serra d'Alfàbia.

En altres casos la neotopònima substitueix el nom genuí. El *Pas de s'Ullastre*, a la Fita del Ram passa a tenir dos noms més: un, informatiu però respectuós, *Pas des Ferros* i, un altre inversemblant, *Pas Delta*.

Tanmateix les sortides a la muntanya no sempre es duen a terme pels itineraris més coneguts. Ni tan sols per aquells caminolls fitats. Sovint se cerca alguna via directa que, sense embuts i d'una manera atractiva per a l'excursionista, possibiliti assolir un cim o una contrada en particular.

En aquest cas, els passos a realitzar són certament verticals i exposats. Tant és així que en ocasions s'equipen amb passamans de ferro o altres elements que permeten assegurar-se. El pas de sa Pomera Borda n'és un bon exemple en aquest sentit. Permet enfilat-se per dins una escaleta vertical, equipada amb una corda fixa i decorada per un magnífic exemplar de pomera borda. Un cop realitzat el pas, s'assoleix, no gaire més amunt, el cim de la Serra de s'Almàgara de 1414 metres, al Puig Major de Son Torrella. En determinats casos fins i tot podem trobar, implícit al propi nom, l'equipament del pas (*Pas de ses Maromes*, *Pas des Cable*, *Pas de s'Argolla*).

Quan pensam en modalitats d'esports de muntanya ràpidament ens ve al cap l'excursionisme i possiblement també l'escalada. Però segurament ens passarà per alt una activitat en la qual els mallorquins en són pioners a tot Europa, una activitat en la qual els passos, a més d'obligats, són part del "joc": el barranquisme, nom modern i una mica més estandaritzat per denominar el que a la Serra es coneix, de tota la vida, com "fer un torrent".

Quedaven en ple segle XX, després d'anys i més anys de conquestes i reconquestes, d'ocupacions intensives del sòl, de pasturatge ramader, de contraban, de caça a indrets amagats i de passejades per plaer algun lloc on l'home no hagués deixat la seva petjada a la Serra de Tramuntana? Hi havia realment algun lloc verge? L'any 1965 es va recórrer de manera sencera, en dues esgotadores jornades, el tram del Torrent des Gorg Blau conegut com Sa Fosca. Aquest fet, sense precedents gairebé a Europa, dut a terme per tres mallorquins, demostrava que ja res no estava a l'abast de l'home. Havia sorgit una nova activitat que s'havia estrenat pel més difícil: fer el descens de Sa Fosca. En venguéren més: Almadrà, Gorg des Diners, Comafreda, Es Lli, etc. i, amb ells, tota una sèrie de noms de lloc que no tenien precedent. Molts d'ells són noms de passos. En trobam de tota casta: noms d'animals impossibles per a aquestes contrades en el *Pas des Tigre*; prou explícits com ara el *Pas de s'Acollonament*; al·legories de contes infantils (o per ventura intencions de futur?) al *Pas d'Iràs i no Tornaràs*; informació de la manera en què haurem de passar en funció del nostre perímetre en el cas del *Pas des Grassos Estrenyeu-vos*; amb dades curioses com el Pas des Duro (un lloc on es va trobar una moneda de 5 de les antigues pessetes) i, així, multitud de casos més.

En definitiva, per un o altre motiu, els passos a la Serra han estat i són transitats de manera més o menys continuada. Genuïns o neotopònims s'agrupen en un llistat que avui es tanca amb un recull de 267 noms de passos, amb la certesa de no haver-los recollits tots.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTÍ, J; ROSSELLÓ, R; VIBOT, T. (2002): “Son Valentí, Son Balaguer, Ses Mosqueres: una història, un territori”. Associació Cultural Bany-al-Bahar.
- JAUME, J. (2003): “Tramuntana de Norte a Sur. Los 54 miles de la Sierra en 142 itinerarios”. Palma. Calima ediciones.
- HERNÁNDEZ, J; VIBOT, T. (2004): “Son Nét: (història, senyoriu i territori d'un latifundi de Tramuntana)”. Ajuntament de Puigpunyent.
- HERNÁNDEZ, J; VIBOT, T. (2001): “Superna: una vall a través de la història i els seus noms”. Ajuntament de Puigpunyent.
- VALLCANERAS, LI. (1996): “20 Itineraris alternatius a la Serra de Tramuntana (I)”. Palma. Gorg Blau
- VALLCANERAS, LI. (1999): “20 Itineraris alternatius a la Serra de Tramuntana (II)”. Palma. Gorg Blau
- VALLCANERAS, LI. (2001): “20 Itineraris alternatius a la Serra de Tramuntana (III)”. Palma. Gorg Blau
- VIBOT, T. (1999): “Sa Mola de Planícia: el vessant nord-oest”. El Gall editor.
- VIBOT, T. (1999): “Son Bunyola: una mar de noms : història i toponímia d'una possessió de mar”. Associació Cultural Bany-al-Bahar.

És d'agraïr la col·laboració desinteressada de diverses entitats excursionistes i persones en particular, sense els quals no hagués estat possible recopilar bona part dels noms de passos. El “GEM” i el seu president, en Joan Carles Palos. El grup “Tramuntanya” de Manacor i el seu president, en Joan Cubells. Especialment Bernadí Morey, president del Grup Excursionista d'Esporles per aportar tota la seva saviesa torrentera en aquest recull. Gràcies també a Miquel Vanrell, del grup “Saltamontes” qui a més de perdre molt de temps amb mi, m'ha acompanyat a alguns dels passos citats.